

Skyrium aptariamai vadinamieji mišrieji veiksmažodžiai su priesaga *-ėti* ir priesagos *-terėti* vadiniai (p. 353–362). Derkseno mintis, kad *-terėti* veiksmažodžių akūtinė metatonija gali būti kilusi iš ištiktukų (p. 362) verta platesnio komentaro. Šios recenzijos autoriaus nuomone, ir daugelio kitų veiksmažodžių akūtinę metatoniją galima sieti su veiksmažodiniais ištiktukais, žyminčiais staigų, trumpalaikį veiksmą. Tokiems ištiktukams būdingas akūtas – staiginė priegaidė, paryškinanti ištiktuku reiškiamo veiksmo staigumą, plg.: *strýkt* ir *strýkčioti*, *kránkt* ir *kránksi*, *švilpt* ir *švilpauti*.

Kalbėdamas apie akūtinę metatoniją priesagose (p. 362–368), Derksenas teisingai pažymi, kad jai nėra patikimų pavyzdžių.

Paskutiniame, ketvirtajame, monografijos skyriuje (p. 369–377) reziumuojamos svarbiausios tyrimo išvados. Pabrėžiama, kad cirkumfleksinė metatoniją *ijo*, *iju* ir *o* kamienų dviskiemeniuose ir visuose triskiemeniuose vardažodžiuose sukėlė kirčio atitraukimas. Daugiausia su kirčio atitraukumu siejama ir akūtinės metatonijos kilmė. Dviskiemenių *ā* ir *i* kamieno daiktavardžių ir *u* kamieno būdvardžių cirkumfleksinė metatonija esą susijusi daugiausia su ketvirtosios kirčiuotės išplitimu.

Išvadose daug dėmesio skiriama santykinėi chronologijai, pradedant nuo protoide. ir baigiant atskirų baltų kalbų laikais.

Skyrium keletas žodžių apie faktų pateikimą ir korektūrą. Baltų kalbų pavyzdžiais operuojama, galima sakyti, pavyzdinčiai. Iškraipymų, klaidų daugiau pasitaiko tik sutrumpinimų sąrašė (p. XIII–XXIV), pvz.: lietuvių (=lietuvių), Svečevičius (=Svecevičius), rankraštyne (=rankraštyne), p. XV. Į literatūros sąrašą nepateko monografijoje cituojama Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija“ (Vilnius, 1966). Sunku suprasti, kodėl prozodijos darbo rodyklėje gyvųjų baltų kalbų žodžiai duodami be kirčio ir priegaidės ženklų.

Apibendrinant tai, kas čia buvo svarstyta, akcentuotina, kad R. Derksenas 1) monografijoje papildė baltų kalbų metatonijos duomenų bazę naujais pavyzdžiais, dalį ankstesnių tyrėjų pateiktų faktų motyvuotai atmetė, pateikė vieną kitą dėmesio vertą etimologiją; 2) sekdamas F. Kortlandtu išplėtojo hipotezę, kad tiek cirkumfleksinės, tiek akūtinės metatonijos atsiradimo pagrindinė priežastis yra susijusi su kirčio atitraukimu; 3) užsimojo tirti pernelyg plačią temą, apimančią ir prozodines kaitas, ir priegaidžių įvairumą žodžių šaknyse bei priesagose, todėl darbui stinga

gilesnės analizės; 4) nesirėmė naujausiais teoriniais metatonijos darbais, kurie būtų padėję išvengti ankstesnių tyrimų trūkumų.

Vadinasi, ir po Derkseno monografijos baltų kalbų metatonijos tyrėjams bus ką veikti. Reikės sutelkti dėmesį į tai, kaip metatonija funkcionuoja atskiruose darybos tipuose. Lyginant sistemiškai ištirtą įvairių tarmių ir senųjų raštų medžiagą galima prisikasti prie archajiškiausių metatonijos raiškos sluoksnių ir svarstyti klausimą, kuriame darybos tipe ir kodėl metatonija pirmiausia išplito.

Bonifacas Stundžia

Trevor G. Fennell, *Fürecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997, 320 p.

Bemaž visas Christoforo Fiurekerio gyvenimas skendi tirštame praeities ūke. Žinoma, galima sakyti, tik tiek, kad 1632 m. jis, neretiškis žiemgalis (tad iš paties Lietuvos pasienio), įstojo studijuoti teologijos į ką tik įsteigtą Dorpato akademiją (Tartu universitetą), kur jo profesorium (ir prorektorium) buvo G. Mancelis, po keleto metų paskelbęs pirmąjį latvių kalbos žodyną, ir kad vėliau dirbo namų mokytoju bei ilgai gyveno, vedęs našlę ūkininkę, prie Duobelės, kurioje nuo 1650 m. kunigu buvo H. Adolfis. Nors Fiurekerio biografija kukli, tačiau jo darbai bei nuopelnai latvių kalbai ir literatūrai tikrai dideli. Jo paties vardu išleistų knygų, tiesa, nežinoma, viskas skelbta, tegu ir nenutylint autorystės, kitų leidiniuose. Fiurekeris – tobulesnės eilėdaros (rimuotų) latvių giesmių vertėjas ir autorius, biblijos atskirų dalių (vėliau įjungtų į E. Gliuko parengtą tekstą) vertėjas, didesnės dalies latvių kalbos gramatikos, išėjusios 1685 m., jau po Fiurekerio mirties, rengėjo ir papildytojo Adolfo vardu, autorius, pagaliau – kūrėjas latvių ir vokiečių kalbų žodyno, kurio nuorašas publikuojamas tiktai dabar, nors tame žodyne sukauptais latvių leksikos lobiais tiesiogiai ar netiesiogiai jau seniai yra daugiau ar mažiau pasinaudojęs ne vienas vėlesnis leksikografas.

Pirmasis latvių leksikografijos istorijos amžius panašus į lietuvių. Ir čia galima kalbėti apie spausdintinę ir rankraštinę leksikografiją. Po pirmojo spausdinto vokiečių-latvių kalbų žodyno, Mance-

lio Lettus (1638, apie 6000 žodžių), XVII a. dar išėjo G. Elgerio le.-lo.-la. žodynas (Vilniuje, 1683, nusižiūrėta į antrąją K. Sirvydo žodyną) ir anoniminis v.-lo.-le.-la. Vocabularium (1688, nors sudarytas, kaip spėjama, dar prieš 1624 m.; maždaug 1000 temiškaai sugrupuotų žodžių, daugiausia daiktavardžių). Iš rankraštinų svarbiausi yra du – Fiurekerio ir kiek vėlesnis (1685) panašaus pobūdžio J. Langijaus la.-v. žodynas; be to, dar yra mažiau savarankiškas (ypač daug kas imta iš Fiurekerio ir Langijaus) nežinomo sudarytojo Manuale Lettico Germanicum (maždaug Langijaus žodyno apimties, tad apie 7000 žodžių) ir nedidukas (apie 900 žodžių iš Kuršo krašto) v.-la. žodynelis (dabar laikomas Britų muziejuje).

Tai, kas vadinama Fiurekerio žodynu, nėra jo paties ranka rašytas originalas, o jau kitų daryti du kiek skirtingi nuorašai (du to paties žodyno variantai). Vieno, senesniojo, yra 319 p., kito, jau padalyto į dvi dalis, – 555 p. Turiniu jie mažai tesiskiria. Svarbiausias skirtumas tėra vieninga bei griežtesnė alfabetinė tvarka platesniajame variante.

Čia apžvelgiama knyga – tai Fiurekerio žodyno I varianto publikacija. Po vieno lapo rengėjo įžanginio žodžio toliau papuslapiui eina tikslus rankraščio perrašas. Vienas kitas rašmuo keičiamas paprastesniu (vietoj *f*, *f* – *s*, *ś*; *z*, nors ir galintis atstoti č, esąs vartojamas nenuosekliai, todėl perrašant irgi tenkinamasi vienu *z*). Puslapių apačioje publikacijos rengėjas dažniausiai yra davęs po keletą išnašų, kur trumpai pakomentuotos ypačingiau parašytos ar sunkiau skaitomos teksto vietos (ne vienu tokiu atveju labai pravertė dirstelėjimas į II variantą). Matyti, kad rengėjo dirbta rūpestingai, tačiau kaip reikiant įvertinti perrašo tikslumą būtų galima tik palyginus jį su pačiu rankraščiu ar bent su jo gal fotografuotiniu, gal kokiu kitu panašaus pobūdžio neiškreiptu atvaizdu. Kadangi tai padaryti tuo tarpu nėra sąlygų, lieka peržvelgus skelbiamą I varianto perrašą supažindinti su būdingesniaisiais Fiurekerio žodyno sandaros ir ypač jo turinio (įtrauktos leksikos) bruožais – iš to turėtų labiau paaiškėti ne tik to žodyno vertė, bet kartu ir į latvių kalbos studijas įsitraukusio tolimosios Australijos atstovo Trevoro Fenelo parengtos ir Latvijos Akademijos bibliotekos Rygoje išleistos publikacijos svarba.

Fiurekeris giminiškus (bendrašaknius) latvių kalbos žodžius yra žiūrėjęs surašyti kartu (vadina-

maisiais lizdais), nors nenuosekliai. S. v. *luhst* (rnkr. 140), pavyzdžiui, yra *luhschana*, *luhsums*, *apluhst*, *atluhst*, *Eeluhst*, *Is=luhst*, *Noluhst*, *pahr luhst*, *Saluhst* (tačiau toliau atskirais straipsniais dar įrašyti *laust* su savo artimiausiais vediniais, *lausiht* ir kt.); panašiai prie *Balts* (40) – *Pabalts*, *Baltums*, *Balt=galwis*, *Baltwehdriis* (bet jau skyrium *Baltiņsch*, *Balgans* su *Baltinaht*, t. p. *Balschķinaht*, *Baltinaschana* su *Nobaltinaht*, jau nekalbant apie tikrai atskiresnį *Bahls* su *Nobahleht*, *Nobahlejs*). Ypač individualus žodyno (I var.) santvarkos skiriamasis bruožas yra tas, kad jame tos pačios pradinės raidės straipsniai (tiek lizdiniai, tiek ir pavienių žodžių) pateikiami ne vienu vieningu alfabetiniu sąrašu, o keletu skirtingų. Ankstesnį originalą gal bus sudarę koks penketas alfabetinių žodžių rinkinelių, kurie vėliau nurašyti į bendrą žodyną težiūrint tiktai pirmųjų raidžių. Kad būtų aiškiau, apie kokius žodžių pluoštus kalbama, galima parodyti, kaip į juos skyla štai kad ir šių raidžių žodžiai: B (30–48) – 1) nuo *Ba* (30) iki *Buht* (39), 2) *Bads* (39) – *Buhki* (42), 3) *Ballandas* (42) – *Burt* (45), 4) *Balwotees* (45) – *Bruhze* (47), 5) *Baba* (47) – *Brizzeht* (48); D (48–66) – 1) *Dabba* (48) – *Dwehšele* (55), 2) *Dabboht*, *dabbuht* (55) – *Dwergis* (57), 3) *Da* (57) – *Dwahlektis* (62), 4) *Dasch* (62) – *Dubbe* (64), 5) *Darbs* (64) – *Dsennumis* (su *Dsiht* ir kt.) (65 t.); M (142–162) – 1) *Magones* (142) – *Murriht* (150), 2) *Makslis* (150) – *Muttulis* (154), 3) *Maissiht* (154) – *Muscha* (160), 4) *Malla* (160) – *Muskuls* (161), 5) *Mahzeht* (161) – *Mehseis* (162); R (194–209) – 1) *Rads* (194) – *Ruhseht* (201), 2) *Radsinaht* (201) – *Ruhpetnes* (203), 3) *Rahdiht* (203) – *Runnaht* (207 t.), 4) *Raschģeht* (208) – *Reest* (208), 5) *Raisa* (208) – *Ruhta* (209). Šitaip keistai, vieną po kito nurašant tos pačios raidės žodžių sąrašus iš skirtingų alfabetinių rinkinių, sunku buvo išvengti pasikartojimų, ir tik reikia stebėtis, kad jų ne tiek jau daug, plg. *Sakķis* 238 ir 266, *Sarkans* 253 ir 266, *Sehks* 256 ir 266, *Truhkt* 281 ir 288 t. ir kt. (tokių straipsnių, kartais gana plačių, turinys, savaime suprantama, paprastai tik iš dalies sutampa). Jei ateityje kas nors plačiau pasidomėtų žodyne ryškėjančiais sluoksniais, nustatytų, kiek tai įmanoma, jų formaliosios pusės ir ypač leksikos (jos pobūdžio, šaltinių ir pan.) skirtynes, gal bent kiek labiau paaiškėtų šio dar gana mįslingo leksikografijos veikalo genezė ir chronologija.

Žodyno straipsniai gali turėti ir tokių žodžių, kurie su antraštiniu visai negiminiški. Tai dažniau-

siai jo sinonimai. Ne sykį atsakančios raidės nė viename pluošte jų atskirai nerasi. Gandro pavadinimas *Meln=sprahklis*, pavyzdžiui, yra tik s. v. *Dsehse* (53), o *Stohrke* (su teisinga nuoroda, kad germanizmas) – s. v. *Schugure* (237). Panašiai *Pirschcha* straipsnyje (182) dar prirašyti ne tik *Pirdulis*, bet ir *Smirscha*, *Smirdulis*; *warse* „takišys (su varža)“ yra s. v. *Tazzis* (284); devynbalsės sudėtinis pavadinimas *dsegguses kalps* yra prie *Ķaukis* (106), o savo vietoje neduotas net paprastasis *kalps*. Latvių žodžiai ne tik vokiškai verčiami ar aiškinami, bet kartais (dar) turi latvišką paaiškinimą, kur irgi gali pasitaikyti žodžių, šiaip nedėtų į žodyną, plg. *Balsens* aiškinime (31) pavartotą rogių stipino pavadinimą *meete*.

Jau iš pačios lizdinės žodyno santvarkos galima susidaryti apytikrį vaizdą, kaip sudarytojas yra suvokęs žodžių tarpusavio santykius, jų darybą bei kilmę. Be to, Fiurekerio žodyne vietomis yra ir tiesioginių pastabų bei nuorodų dėl atskirų žodžių genezės. Tarp jų pasitaiko ir drąsesnių siejimų, bet sykiu dar ir šių dienų akimis žiūrint nepriekaištingų ar bent įmanomų, pvz.: „Bars, *Ein gesampter hauffe, von behrt*“ (34); citatose, kaip ir perraše, skirtingų kalbų tekstai atskirti šriftu); „Brašls, *von brist, waten*“ (38; čia reikšmė nenurodyta, bet gal turėtas galvoje tiek būdvardis, tiek ir daiktavardis – taip lyg ir leistų manyti kito B pluošto straipsnis „Brasls, *flach, seichte. flocht, da man durch wahten kan*“ 44); „Sohbins, *Ein degen, â Sohbs*“ (247). Kartais susvyruojama, nurodomi alternatyvūs siejimai, pvz.: „Zeetums, *das gefängnis, kerker. â zeest. jeb zeets...*“ (317; kad asociacija su *ciest* „kentėti“ ir dabar įmanoma, matyti iš LLVV II 186 esančio *cietumsods* reikšmės aiškinimo „Sods, kas izciešams cietumā“ sykiu su vartojimo iliustracija *Izciest cietumsodu*). Klaidingų, retkarčiais net atlaidžią šypseną dabar keliančių siejimų, žinoma, anais laikais negalėjo būti išvengta, pvz.: „Allus bier, *von alloht, weils irre macht im Koffe*“ (5; tačiau tariamas pamatinis veiksmazodis aiškinamas ne čia, o visai kitame A raidės žodžių pluošte: „Alloht, *irren...*“ 22); „Atraitne *Ein Witwe von atraisiht lösen, oder atraut wegrißten*“ (28); „Pulgoht *unter die leute außbringen ... â pulks*“ (191; tačiau „Pulks *ein hauffen...*“ – jau kitas, nors ir gretimas, straipsnis); *Wihrs, ein Man Kerl. â wirs, wirššu oben, über* (306; ir čia prielinksnis jau atskirame straipsnyje).

Ne vienu atveju prie skolinių atsakančiais sutrumpinimais (straipsnio viduje ar, rečiau, tik ša-

lia, parašėje) nurodyta jų svetima kilmė. Ypač (ir teisingai) pažymėti germanizmai, pvz.: „Brizzeht, *pritzen...* Brizze, *die britze...*“ su *Germ.* parašt. (48); „Pušshainis, *ein Oberhembd, Ehwerdelis* [šis latvių kalbos žodis perraše, savaime suprantama, neturėtų būti kursyvu]. *Germ.*“ (176); „Gersteleht, *gersteln, Gersteles pl. die gerstel*“ su *Germ.* parašt. (72); „In¹ ists, *Ein hengst, Germ.*“ (84); „luhgschas, luhgschinas, *eine Kneip=Zange*. *Knihptangas. Germ.*“ (136); „Ihkstis, *die nieren, Neeres, Germ.*“ (84; pirmoje vietoje dar pačių latvių žodis, ne germanizmas, kaip dabar); „Pohteht, *poten, pfropffen*“ su *Germ.* parašt. (174); „Werwe, *werwes, pl: farbe. werweht, farben...*“ su *Germ.* parašt. (310). Vis dėlto bene daugiau germanizmų, likusių be sutrumpinimo *Germ.*, pvz.: „Besmeris *Eine schnellwage. besmer*“ (36); „Biše *die haar flechte. Bišse Eine büchse, rohr*“ (37, du straipsniai iš eilės); „Zahbele *ein Zobel, melna Zauna*“ (311; la. ret. *cābele* „Sibiro kiaunė, sabalas“ < v. v. ž. *zābel* < r. *зобол*); „Kihgelis, *eine Schnekke mit ihrem gedroheten häußlein*“ (106); „Kinnis, *kihnis. Schweins rüßel*“ (94); „Ķiploki, *Ķniploki, Knob=lauch*“ (106); „lauma ... laumas Slota. *Spargen. Spargs*“ (141; šis smidro – *Asparagus officinalis* L. – pavadinimo variantas sykiu su *spargis* EH II 547 turėtų būti ne iš įprastinio v. *Spargel*, davusio la. *spargeli, sparguli*, o veikiausiai iš v. trm. *Spargen*, pažinto, kaip matyti, ir Fiurekerio, arba iš v. v. ž. *sparge*, dėl kurių dar žr. *Marzell WDP* I 464).

Gal tik sykį pavartota kilmės nuoroda *Pol.*: „Salags² [2 išn. pasakyta, kad virš antrosios a parašyta o], Schalga *Pol. alij*. Apstahws Apsargs. *Eine salva qvardi. ein sicher geleid oder Wacht*“ (238; dėl reikšmės „ginkluota palyda, apsauga“ gal tikrai polonizmas, plg. le. *załoga* 6 SW VIII 158 t., ne iš rytų slavų, skirtingai nuo la. *zalags* „užstatas, garantija“ su var.). Dėl kitų slavizmų, kurių čia mažiau nei germanizmų, jokių įspėjamųjų nuorodų nėra, ir iš pasitaikančių siejimų su pačių latvių žodžiais matyti, kad leksikografas ne visada ir pats įtarė, kad turi reikalų su skoliniais, pvz.: „Durns *da man mit sticht*“ (57; toliau einančiu „Durt *stechen*“, tiesa, formaliai pradedamas jau kitas straipsnis); „Kihtrs *karg, filzig*“ su pora vedinių (115; šis dėl reikšmės „šykštus“ irgi gal polonizmas, iš le. *chytry* „šykštus, godus“ – dėl reikšmių geografijos žr. *MAGP*, žml. 450, kaip ir lie. ryt. *kýt-ras* „t. p.“, skirtingai nuo reikšmės „apsukrus, gudrus“ la. trm. *ķātrs*, lie. trm. *kýt-ras*, kurie gali būti ir iš rytų slavų); „Wahriht, *â wirt ... Pawars, Ein koch. Paware, eine köchin, pawarniza, koch löffel, kell.*

it. *die Küche, feurherd*“ (308 t.); „Swanniht Läuten“ (229).

Visai nėra nurodyti, rodos, žodžiai, kilę iš suomių kalbų, nors į žodyną jų jau yra ne vienas patekęs, pvz.: *Kihris* „juodagalvis kiras“ (94), *Kihšis* „pūgžlys“ (94), *Kugre* „karosas“ (110), *launaks* „vakarienė“ (141).

Senajoje latvių leksikografijoje buvo ganėtinai plačiai išsisknijęs paprotys žymėti lituanizmą kilme, ir šios tradicijos pradininku bene reikėtų laikyti kaip tik Fiurekerį (plg. *Z e m z a r e* LVV 412). Kiek įvairuojantis sutrumpinimas, turintis parodyti vienokį ar kitokį žodžio lietuviškumą, jo pavartotas štai šiais atvejais: „Duhšcha, *die Gemüths bewegung Lith.*“ (62; la. *dūša*, kurio pats laikymas skoliniu J. Endzelynui yra kėlęs šiokių tokių abejonių, vargiai yra atėjęs per lietuvių kalbą, tačiau ši vieta bent jau tuo svarbi, kad rodo XVII a. vidurio latviams palietuvyje tą žodį buvus mažai įprastą, posvetimų ir galėjus priminti iš gretimų lietuvių šnektų atstovų dažnai girdimą *dūšià*); „Sihdens, *Erbesen u. weitzen zu samēn ge=kocht, Kuhzes Litaw.*“ (242; labai gali būti, kad šis žodžio variantas, kartotas ir dalies vėlesnių žodynų, skirtingai nuo kur nors Latgaloje tiesiai iš slavų galėjusių atsirasti variantų, tikrai paimtas iš gretimų lietuvių šnektų, plg. biržėnų *kūčios* „virti nugrūsti kviečiai ar žirniai, valgomi kalėdų išvakarėse“ LKŽ); „Mets *eine Jahrzeit. Litthu. et. Curl.*“ (145; veikiau čia tik žodžio geografiją norėta nurodyti, jo buvimą tiek Lietuvoje, tiek ir Kurše); „Pawalgs *zugemüse zum brodt. à Litv. walgiht essen*“ (187; lituanizmas *vaļģit* „greitai bei daug valgyti“ ME IV 464 težinomas ir vieno kito kuršiško šaltinio). Be to, sprendžiant iš ypatingo reikšmės paaikškinimo, lietuviška kilme bene bus įtartas dar vienas skolinys: „Meests, *ein littau[i]sch. dorf. Städchen ein klein flecken*“ (144). Tačiau daugumas žodyno tikrų lituanizmų yra likę be kilmės nuorodų, pvz.: „Aķķils, a. *hurtig, geschwinde*“ (4; atskiru straipsniu dar įrašytas šio vedinys *Aķķilums*); „Bandas *Knechts Saat*“ (33; tame pačiame straipsnyje dar *Bandiņas*, atskiruose – *Bandineeks* ir *Banditees*); „Geeda, *gebehrde, gelaß*“ (80; su nuoroda *Cuhrl.* parašt.); „Geibt, *düßlen, taumeln, apeibt be=düßlen*“ (72); „Giltens, *Quajer*“ (80); „Gihmis, *die gestald, Ein Gesichte*“ (83; su *Gihmeht* ir kt.); „Ginta, *Sugga, Ein großer anhang des geschlechts*“ (72); „Gint, *isginst, unterkoñen, gantz untergehen...*“ (73; su *Ginda* ir atskirai dar *Sağ iddis*; formų raidą yra aiškinęs E n d z e l i n s DI II 157); „Girgsde, *das Knorr band, weñs einem im arm*

wehe thut“ (80); „Keppals, *Ein stückchen Teich auff Kohl gebaken*“ (93).

Žodyne dar yra sutrumpinimų, kuriais žymima ne žodžių svetima kilmė, o vartojimo vieta. Vienos geografinės nuorodos yra bendresnio pobūdžio, skirtos platesniems Latvijos regionams žymėti, kitos – siauresnio, kuriomis tiksliai įvardijama šnekta. Daugumas nuorodų yra pirmojo tipo, ir jomis tepasakoma, ar žodis iš Kuršo, ar iš Žiemgalos, pvz.: „Porgaht, *die Strömlinge auß dem Nezze nehmen. Cur.*“ (190). Ne sykį regionais paskirstomi to paties straipsnio sinonimai, pvz.: „Bangas, (*Curl.*) *pl. waßerwellen.* Wilnis, wilna (*Semgall:*) *idem.*“ (47); „Stragnis, *Curl.* Muklis. *Sem.* *Ein Sumpffe*“ (248); „Ulla, *Cur.* *die nabe am rade,* rumba. *Sem*“ (290). Antrojo tipo nuorodos visai atsitiktinės, jomis teužsiminti bene trejetas miestų bei miestelių – Ryga, Daugpilis ir Duobelė, pvz.: „Klehwa – *Kühestall. Dünab.*“ (107; tame pačiame puslapyje su tokia pat nuoroda dar yra prašalaičio pavadinimas *Kirwineeks*, ir abu jie gal bus paimti iš juos jau turėjusio Mancelio, nes šiaip Fiurekeris, kaip sakyta, nurodo žodžius tik iš dviejų regionų); „Zukkars, *der wipffel, gipfel eines bawmes oder berges. Dobl.* Nogallis, *id.*“ (313); „Ruhdulis *ein müller = fisch, aland bleie.*¹ *R.*“ (200).

Sporadiškos ir rašytinių šaltinių nuorodos. Šen bei ten užsiminti Mancelio darbai, pvz.: „Muttiht. Muschiņņū šaukt, *Mündchen nennen, ruffen. Mancel. post. 2. = p. 160. p.*“ (160; II var. esą nurodyta *post. part. 3. p. 160*); kitiems Mancelio raštams žymėti dar pasitaiko bendresnis sutrumpinimas *Mancel.*, žr. s. v. *Paudiht* (169), *Plaukstees* (189). Be to, šešetu atvejų (penkiuose puslapiuose, kurie visi rengėjo suminėti įžanginiame žodyje, 4 p.) sutrumpinimu *Gr(amm)at.* tiksliai (pažymint puslapį) nurodyta (dažniau – 4 sykius – dėl prielinksnių vartojimo) Adolfio paskelbta (jau po Fiurekerio mirties!) gramatika.

Fiurekeris savo žodyne orientavosi ne į religinių raštų, o į gyvosios, kasdieninės latvių kalbos leksiką. Nors žodynas ne toks jau didelis (kol kas reikia tenkintis nepatikslinta užuomina, kad gali būti kokie 3500 žodžių, žr. *Z e m z a r e* LV 77), jame apstu retų žodžių. Yra tokių, kurie net į ME (ir EH) nėra patekę, pvz.: *Abba* „tėtis“ (16), *Zuhzenes* „(juodosios) mėlynės“ (158, 313; be šio, latviai dar turi keletą ką kita reiškiančių ir geriau pažįstamų tokios pat formos – *cūcene(s)* – žodžių), *pruina* „kurklelis“ (289, s. v. *Uhbele*), *Sull=laisis* „pilvapenys, ližius“ (142), *Wihpole* „skarelė, gaubšlė“ (297). Kai kurie, beje, nurodyti, bet vien iš Fiurekerio

rekerio, pvz.: *leja* „lipčius, amaras“ (138), *Mihna* „mislė“ (146). Tačiau ypač daug tokių, kurie teži-noti iš vėlesnių žodynų (ne syki tik kartojančių Fiurekerį), dainų ar dabartinių tarmių bei naujųjų raštų, pvz.: *Aumakam* „ūmai, umaru“ (29), *Blihn-ehnt* „tykoti, dilbsėti, žiurksoti“ (37), *Blussenes* „blusinės, tymai“ (129 s. v. *lehzas*), *Gohmelas* „(didžiosios) kamanės (83)“, *Ķikku kasa* „perkūno oželis“ (106), *Krammaušis* „kramausys“ (109), *Kreekis* „pintinė (97); tinklelis vėžiams, krytelė“ (54), *Meešch=ausi* „miežavižiai, mišinys“ (157), *Sihts* „iešmas lokiams“ (243).

Labai dažnai žodyne nesitenkinama plikais žodžiais, o žodžių junginiais ar ištisais posakiais dar pailiustruojamas jų vartojimas. Čia vėl ryškus orientavimasis į gyvąją kalbą. Aiškiai matyti pastangos kuo mažiau nutolti nuo gimtosios latvių kalbos vartotojų tradicinio kalbėjimo, pirmiausia fiksuoti tai, kas iš kaimo žmonių girdėta. Tuo Fiurekeris jau gerokai primena mūsų laikų dialektologus. Neišsiverčiama, žinoma, ir be paprasčiausių, kalbos sluoksnių ar stilių atžvilgiu neutralių vartojimo iliustracijų, pvz.: „Mahzeht. *Können*. Es mahku lassiht. *Ich kann lesen*“ (161); „luhst... Nuluhst, *abbrechen*, Našcha gals noluhse. *die Messer Spitze brach ab*“ (140); „Pluhkt. *Pflücken, rupfen, rauffen*, Sohšis Sirnus Linnus Kaņņepes Kaņņepejus pluhkt. *Gänse. Erb-sen, flachß, henff pflücken*“ (192). Mokėjimą pastebėti pastovius, ypatingą reikšmę įgijusius žodžių junginius rodo, pavyzdžiui, kad ir tokių bdv. *caurs* vartojimo atvejų fiksavimas: „Zaurs... Zaura Semme *Land das kein mist hält*“ (311; ME I 366 *caura zeme* „t. p.“ tik iš maždaug šimtmečiu vėlesnio Langės žodyno; junginį kartojo ir daugiau žodynų, ir gal visi galiausiai iš Fiurekerio, dar plg. *zaura femme, Land, das keine Düngung hält* St I 365, *Acker ... der keinen Mist hält, zaura femme* St II 26, pan. U I 344; dėl šio junginio, jo senumo dar plg. lie. ryt. *kiaurāžemis* „lengva žemė, smėlynė, kurioje nesilaiko nei vanduo, nei mėšlas“ LKŽ V 706); „Meegs *der Schlaff*. Zaurā Miega gulleht *loosen Schlaff schlafen, dabei man wacht*“ (151; dėl la. *caurs miegs, caūrmiegs* plg. lie. *kiāuras* 9 „neramus, judrus, budrus (apie miegą)“ LKŽ V 705 ir (ž.) *kiāurmiegis* „neramus, su dažnais prabudimais miegas, pusiaumiegis“ bei (ryt.) *kiaurómiegis* „t. p.“; tokia reikšmė tikriausiai nėra vienur ir kitur atsiradusi visai nepriklausomai, nes ji gana netikėta šalia tiesiog priešingos reikšmės „ištisas, visas, be pertraukos“, glūdinčios la. *cauru nakti, caurām dienām*

(*strādāt*), lie. *kiaurą nakti, kiauras dienas (dirbti)* ir panašiuose junginiuose).

Dalis iliustracinių posakių – latvių patarlės. Vienur tai nurodyta atsakančiu sutrumpinimu, kitur nuo paprastų pasakymų dažnai padeda skirti vien vertimas ne pažodžiui, o apivendrinamai ar adekvačiomis vokiečių patarlėmis. Pvz., s. v. *Augstitees* pateikta (su **Proverb**: paraštėje): „Ar to wehju Šalla kas jums ne naks, *Es wird euch keine gebrate taube ins Maul fliegen. Pracht und Faulheit wird euch nichts in die Küche Bringen*“ (26; plg. „Salaka. *ein Stind, fisch*“ 238). Yra patarlių, specialiai niekaip neišryškintų, pvz., s. v. *Zinnis*: „Mas zinnis leelu šeenu wesmu apkahrt³ gahsch, *ein klein hümpel wirfft ein groß fuder Heu ümb*“ (312; plg. la. *Mazs cinītis (celmiņš) gāž lielu vezumu* K o k a r e LLSP 81, lie. (s.) *Māžas Kēras diddi Wežimma werczia* [B 460, 546] ST 362).

Pasitaiko vienas kitas eiliuotas tautosakinio pobūdžio tekstelis. Prie patarlių dar galima skirti s. v. *Saglis* randamą tokią iliustraciją: „Saglis dabu sawu Algu. *der dieb hat seinen lohn – bekommt seinen etc. Sawâ kaklâ zeetu Walgu. der dieb bekommt zu Spot u. Hohn am halse einen Strick zu lohn*“ (209; tad apytikriai būtų: „Vagis sulaukia sau algos – Virvės ant kaklo užnertos“). Jau kitokios prigimties yra s. v. *Saule* esantis dveilis: „Schi Saulite brihtiņņam, wiņņa Saule muhschiņam. *bald vergehet diese Zeit, jene wehrt ein Ewigkeit*“ (211; tad maždaug „Šis pasaulis – neilgai, Tik anas bus amžinai“): gretinimu *ši saul(ī)e – viņa saule* latvių tautos dainose reiškia šio ir ano, pomirtinio, pasaulio priešprieša, tad čia tokios dainos citata ar bent imitacija.

Žodyne šen bei ten galima rasti etnografinės, mitologinės ar panašios informacijos. Sužinojus apie ankstesnę augalo vartojimą liaudies medicinoje, kartais aiškesnė darosi ir jo pavadinimo motyvacija, pvz.: *Mattu Sahles* „snaputis, gandražolės“ (161: „*in düñe bier gesotten u. das Haupt gewaschen³ macht das haar wachsen*“); panašiai ir su kraujažolės pavadinimu *Mehra sahles* (188); ten pat esantis sinonimas *Pelli aschkes*, dab. la. *peļāški, peļaste* dėl originalios vidinės formos, tiksliai pasikartojančios tik rumunų ir vengrų kalbose (M a r z e l l WDP I 85), tikriausiai savarankiškai latvių susidarytas, o biržėnų *pelvuodegiai* LBŽ, kuriuo, matyt, remiasi ir *peluodegiai* NdŽ, – vertinys, skirtingai nuo Pabrėžos *pelestė*, kurį jau reikia laikyti grynu skoliniu iš la. *peļaste*. Bent poroje vietų užsimenami kaimynai lietuviai: vienur (25 s. v. *Atdeenī* „vasariniai rugiai, atuošiečiai“) –

kad Lietuvoje mėgstama daug atuo riečių sėti, kitoje (38 s. v. *Bokkstitees*) – kad jie ne į priešų žemes žygiuoja, o tik šiaip trainiojasi.

Įžanginiame žodyje rengėjas yra užsiminęs, kad ketinąs panašiai skelbti ir antrąjį žodyno variantą, o nagrinėjimą bei platesnius aiškinimus pateikti vėliau, trečioje knygoje. Lieka tik palinkėti visokeriopos sėkmės.

P.S. teisėmis nebent dar būtų galima pripleikti nedrąsiai svajonę turėti prie rankos šio turiningo žodyno, kuriam tik iš bėdos tinka alfabetinio vardas, išsamią rodyklę. Kiti pageidavimai – pavyzdžiui, vieną variantą skelbti fotografuotiniu ar kitu adekvačiu būdu (jei ne – bent pridėti geroką pluoštą taip padarytų kopijų) – veikiausiai jau būtų šaukštai po pietų.

Vincas Urbutis